

Werk in uitvoering: Tweede tussenrapportage van de onafhankelijk adviseur

Prof. dr. Paul 't Hart

19 juni 2020

Inleiding

Mijn eerste rapportage was het product van een brede verkenning binnen het ministerie. Het leverde een 'foto' op van belevingen, sentimenten en verwachtingen die werd gemaakt op het moment dat de 'affaire' nog tamelijk vers en rauw was en de meeste van de 'harde', structuurgerichte maatregelen uit de kabinetsreactie net waren ingevoerd of nog volop in discussie waren. Nu, ruim een half jaar later, is die tranche van maatregelen afgerond en in werking getreden. Er is niet alleen publicitair maar ook politiek rust gekomen op het dossier, en niet alleen omdat de Coronacrisis alles is gaan overschaduwen.

Dat wil niet zeggen dat er geen publicitair en politiek gevoelig onderzoek is verricht. Dat gebeurde wel. In een enkel geval leidde dat ook tot grote media-aandacht. Het meest in het oog springende voorbeeld was het onderzoek naar reacties op meldingen van seksueel misbruik binnen de Jehova's Getuigen, dat in opdracht van het WODC werd uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit Utrecht. Het bestuur van de Jehova's – dat, opmerkelijk genoeg, ad-hoc voorinzage in de bevindingen had gekregen - spande een kort geding aan tegen de onderzoekers met als doel een publicatieverbod. De rechter wees de eis af. De pers smulde ervan.

Wat het wel wil zeggen, is dat er geen voor mij traceerbare nieuwe grote zorgen over en gevallen van oneigenlijke beïnvloeding aan de oppervlakte zijn gekomen. Integendeel, de lijn die ik in mijn eerste rapportage constateerde - men is voortvarend en trouwhartig bezig met uitvoering van de maatregelen uit de kabinetsreactie, - lijkt sinds dien verder tot wasdom te zijn gekomen. Ik signaleerde toen ook dat artikel 5 van de beoogde ministeriele regeling tot discussie en patstellingen had geleid. De regeling is inmiddels ingegaan, maar de toepassing van het artikel, dat regelt dat behoudens een uitzonderingsgronden in beginsel alle JenV-onderzoek via het WODC moet worden uitbesteed, blijft gevoelige materie waarmee alle betrokken partijen zo prudent mogelijk moeten leren omgaan.

Voor deze tweede tussenrapportage heb ik nader onderzocht hoe twee sleutelpartijen in WODC-onderzoek, voorzitters van begeleidingscommissies en WODC-medewerkers, de ontwikkelingen van de afgelopen 18 maanden duiden en welke effecten zij eraan toekennen. Ook is expliciet gevraagd of zij in hun praktijken in deze periode nieuwe gevallen van (mogelijk) oneigenlijke beïnvloeding of andere niet-productieve uitingen van spanning tussen 'beleid' en 'onderzoek' zijn tegengekomen.

De voorzitters zijn bevraagd via een online-survey, dat is uitgestuurd naar allen die in de periode van begin 2019 tot heden voorzitter waren van begeleidingscommissies van inmiddels

afgeronde onderzoekstrajecten bij het WODC. Bij drie van de surveyrespondenten is een verduidelijkend online-interview afgenomen. Nadat inzicht in de antwoorden van de voorzitters was verkregen, zijn vervolgens twee online-groepsinterviews met in totaal 10 WODC medewerkers gehouden. In de topiclijst voor deze interviews zijn de inzichten uit het survey meegenomen.

Bevindingen op hoofdlijnen

De belangrijkste inzichten uit het deelonderzoek onder de voorzitters van begeleidingscommissies kunnen als volgt worden samengevat (zie voor een uitvoeriger verslag bijlage A):

- Geen nieuws is goed nieuws: er zijn uit de enquête en uit de drie interviews met voorzitters mogelijke casus hadden geopperd geen nieuwe gevallen van oneigenlijke beïnvloeding te hebben waargenomen. Wel constateert een flinke groep voorzitters dat invloedspogingen een ‘fact of life’ zijn in beleidsonderzoek, zeker op JenV, en dat alertheid en rolvastheid dus geboden zijn.
- De meeste voorzitters zeggen de borging van onafhankelijkheid en integriteit van onderzoek nu bewuster te benadrukken – bijvoorbeeld door er explicieter dan vroeger op te wijzen bij de start van een begeleidingscommissie. Zij menen deze toegenomen alertheid ook bij andere leden van de begeleidingscommissie te zien.
- Tegelijkertijd is het niet zo dat voorzitters in hun werkzaamheden expliciet varen op het kompas van de door het WODC ondertekende Gedragscode wetenschappelijke integriteit, noch – verrassend – op de Wegwijzer begeleidingscommissie WODC. Zij handelen eerst en vooral vanuit algemene normen over ‘goed onderzoek’ die zij als wetenschapper zeggen te hebben geïnternaliseerd.

De belangrijkste bevindingen van de groepsinterviews met WODC-medewerkers waren als volgt:

- De uitplaatsing van het WODC wordt gemengd ervaren. Veel WODC’ers zien het vooral als symboolpolitiek. Een deel vindt dat dit symbool ten goede komt aan de onafhankelijke positie van het WODC en daarmee het instituut versterkt. Anderen menen dat zij door reductie van de mogelijkheden tot spontaan informeel contact ook ‘bijvangst’ missen in de communicatie met beleid. Zulke informele contacten kunnen ook eventuele spanningen rond lopende onderzoeken uit de lucht halen. Het relationele werk moet nu geregeld worden met formele afspraken, via telefoon of mail. Dat is behelpen, maar geen halszaak.
- Met het in werking treden van de ministeriele regeling (inclusief ‘artikel 5’) wordt op het ministerie nu bewuster gekeken naar het ‘laatje’ waarin onderzoek moet vallen: via het WODC of in eigen beheer. Er vinden soms gesprekken plaats over twijfelgevallen die in goed overleg worden afgestemd. WODC’ers hebben overigens weinig zicht op de vraag of er nu met de uitzonderingsclausule uit artikel 5 in de hand meer dan vroeger onderzoek buiten het WODC om wordt aanbesteed. Het tegendeel is in ieder geval niet aan de orde: er is geen waarneembare grotere toeloop naar het WODC nu artikel 5 een drempel heeft opgeworpen tegen directe aanbesteding van onderzoek.

- Er heeft zich volgens WODC-ers een merkbare verandering in het optreden van veel voorzitters van begeleidingscommissies voorgedaan. Zij nemen nadrukkelijker positie in en zijn zich zeer bewust van de kwestie. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de manier waarop zij tijdens de startbijeenkomst van de commissie het onderwerp onafhankelijkheid en integriteit agenderen en nadrukkelijker dan voorheen stilstaan bij wat dit betekent voor houding en gedrag van commissieleden en onderzoekers. Interessant is dat in de enquête de voorzitters zelf dat niet zo sterk aanzetten.
- Wat betreft de opstelling van beleidsmedewerkers onderscheiden WODCers drie patronen. Eén groep is zich zeer bewust van hun rol en vult deze goed in (met erkenning voor integriteit en afhankelijkheid), één groep is 'Machiavellistisch' en laat zich zowel voor als na de affaire weinig gelegen liggen aan normen en gedragscodes, en één groep is onervaren en weet zich niet goed te bewegen in het spanningsveld de rollen die zij rond onderzoek hebben te vervullen. Het zorgt ervoor de je als WODC onderzoeker eerst goed moet beseffen wie er bij je aan tafel zit, en daar je houding en communicatiestijl op aan te passen. Bredere 'opvoeding' van beleidsmedewerkers in de relevante normen en spelregels kan helpen om de gewenste prudentie te versterken, maar zal nooit een afdoende oplossing zijn.
- Er vinden nog wel degelijk 'op en over de rand' beïnvloedingspogingen plaats. In elke fase van het onderzoeksproces gebeuren nog 'bedrijfsongevallen'. Bijvoorbeeld: een beleidsmedewerker spreekt zich uit over de voorgestelde onderzoeksmethoden terwijl de keuze daarvoor bij het WODC ligt; via de voorzitter van de begeleidingscommissie proberen een tweede forum dat 'meekijkt' op te richten (een klankbordgroep), terwijl de WODC'er duidelijk had uitgesproken dat dit niet hoefde; zonder medeweten van de begeleidingscommissie direct contact opnemen met onderzoekers; collega-beleidsmedewerkers informeel laten 'meelezen'; opmerken dat de conclusies wel erg negatief zijn; vragen of het rapport later openbaar gemaakt kan worden dan de vastgelegde 6 weken termijn.
- Er is bij WODC-ers begrip voor de spagaat waarin beleidsambtenaren kunnen zitten, omdat zij op hun beurt beïnvloed worden door hun leidinggevende(n). De politiek-hiërarchische druk sijpelt op die manier door naar onderzoeksprocessen. De vraag is dus eerder wat men redelijkerwijs kan verwachten van beleidsambtenaren, *gegeven* de hoge politieke druk die het ministerie eigen is en *gegeven* de daaruit voortvloeiende 'tone at the top' vanuit de leidinggevendenden.
- Ondertussen kunnen WODC-ers en onderzoekers de rug nu makkelijker recht houden doordat zij 'met verse beleidsdocumenten kunnen zwaaien' die de norm aangeven. Naast de gedragscode worden ook de Ministeriële regeling en de Wegwijzer als nuttige instrumenten ervaren om indien nodig de onafhankelijke positie van de onderzoeker te bewaken.
- Het kan wel zijn dat er in deze nieuwe situatie vanuit beleid meer grip wordt gezocht op de - in gezamenlijk overleg maar onder verantwoording van WODC op te stellen - verwoording van de startnotitie, omdat beleidsmedewerkers dit wellicht gevoelsmatig

ervaren als het belangrijkste overgebleven handvat om het onderzoek nog te sturen. Ook signaleerden enkele deelnemers dat uitvoeringsorganisaties wier data noodzakelijk zijn voor 'op hun data gaan zitten'. Dat kan zich vaker gaan voordoen nu deze uitvoeringsorganisaties vaak niet meer in de begeleidingscommissie mogen plaatsnemen; het is misschien begrijpelijk dat zij op een andere manier zeggenschap zoeken.

Conclusies en aanbevelingen

Op grond van deze beide deelonderzoeken kom ik tot de volgende conclusies en aanbevelingen.

Conclusies

- Uit niets is gebleken dat er in de onderzochte periode ernstige gevallen van norm overschrijdend gedrag in en rond WODC-onderzoeken hebben voorgedaan. Er is tegelijkertijd over en weer zeker nog geen sprake van consistent 'modelgedrag'. Er is af en toe dus spanning op de lijn, maar dat hoort erbij, zo menen allen.
- Er is op allerlei vlakken voort gesponnen aan het web van eerder aangekondigde aanpassingen in de architectuur van het samenspel tussen onderzoek en beleid. Dat web – uitplaatsing, ministeriele regeling, ethische kaders, omgangsregeling – is erop gericht de kans op oneigenlijke beïnvloeding respectievelijk op het aantasten van de onafhankelijkheid en integriteit van WODC-onderzoek zo veel mogelijk te reduceren.
- Het gaat er uiteindelijk vooral om hoe er met die inherente spanningen wordt omgegaan. Daartoe zijn er op beperkte schaal ook 'zachte' initiatieven ontplooid, onder meer in de vorm van workshops onder leiding van veranderkundige prof Jaap Boonstra. Deze sessies waren erop gericht bestaande spanningsvelden in kaart te brengen, de relevante normen te verhelderen en de daaruit af te leiden principes van verantwoord samenspel vereisten voor houding en gedrag 'tussen de oren' te krijgen. Het WODC organiseert inmiddels ook intervisiesessies, waarin gezamenlijk casus worden besproken om tot een gedeeld repertoire te komen in lastige situaties.

Aanbevelingen

- Voorzitters (en via hen leden) van begeleidingscommissies moeten worden aangemoedigd om systematischer en nadrukkelijker dan nu het geval is gebruik maken van de relevante normenkaders, in het bijzonder voor de Wegwijzer en de Gedragscode. Er kan immers niet op worden vertrouwd dat door de affaire bij alle betrokkenen over de volle breedte van het departement het bewustzijn van het belang van onafhankelijkheid en integriteit wel zal zijn toegenomen, en dat eenieder als vanzelf beseft welke houding en gedrag in begeleidingscommissie daarbij passen.
- Het WODC doet er daarom verstandig aan om in de briefing van iedere nieuw aangestelde voorzitter systematisch de belangrijkste normenkaders aan te reiken en in iedere nieuwe begeleidingscommissie in bespreking te doen brengen.

- Daarnaast zou het WODC deze normenkaders kunnen vertalen in praktische handvaten voor voorzitters en leden van de begeleidingscommissie, die vervolgens bij de startbijeenkomst van iedere commissie worden geagendeerd.
- Zulke oplossingen voelen wellicht wat procedureel aan maar de realiteit is dat voor verreweg de meeste beleidsmedewerkers het begeleiden van onderzoek geen dagelijks werk is. Zij zijn er niet op toegerust om op bewust bekwame wijze hun 'dubbelrol' – beleidsmedewerker die in de eigen 'lijn' de eigen dossiers verder moet brengen en lid begeleidingscommissie die zonder last of ruggenspraak de kwaliteit van aan het WODC uitbesteed beleidsonderzoek helpt borgen – op verantwoorde wijze te spelen. Anders gezegd: voor beleidsmedewerkers is meedraaien in zo'n onderzoek 'bijzaak', voor het WODC en qualitate qua ook voor voorzitters is het een 'hoofdzaak' dat begeleidingscommissies goed functioneren. Daarom ligt het voor de hand om het initiatief om de overige commissieleden daarvoor toe te rusten bij de as tussen WODC en voorzitter begeleidingscommissie neer te leggen.
- In het verlengde hiervan zou er blijvend geïnvesteerd moeten worden in 'zachte interventies' zoals de eerdergenoemde gemengde workshops, maar ook casusevaluaties en dilemmatrainingen. De meeste onderzochten onderkennen dat er nu eenmaal ingebakken spanningen zitten tussen de logica's (processen, ritmiek, tempi, belangen, spelregels) van beleidsvorming en die van beleidsonderzoek. In de praktijk komt het daarom aan op 'zachte kwaliteiten' van de bij onderzoek betrokken functionarissen en op het rollenspel dat zij met elkaar aangaan. Het WODC is zoals eerder opgemerkt hiertoe begonnen met structurele intervisie rondom lastige casussen, het is aan te raden om dit in ieder geval deels samen te doen met beleidsmedewerkers om zo een gezamenlijk handelingsrepertoire te ontwikkelen
- Daarbij moeten we realistisch blijven over wat mogelijk is en wat kosteneffectief is. Er doet zich immers een dubbele asymmetrie voor:
 - o voor WODC-ers en externe wetenschappelijke onderzoekers is het 'hoofdzaak' dat dit echt goed gaat, terwijl dit voor beleidsmedewerkers eerder 'bijzaak' is – de eerste groep zal meer gemotiveerd zijn om te investeren in dit aspect van hun professionaliteit dan de andere groep
 - o het hierop trainen en socialiseren van de overzichtelijke hoeveelheid WODC-medewerkers is relatief eenvoudig, terwijl het aantal beleidsmedewerkers binnen het bestuursdepartement en de uitvoeringsorganisaties vele malen groter is.

Tot slot, en zoals ook in mijn eerste rapportage opgemerkt, moet duidelijk blijven dat WODC-onderzoek qua volume slechts een beperkt deel van het bredere 'kennissysteem' van het ministerie uitmaakt. Een zeer aanzienlijk deel van door het departement of uitvoeringsdiensten uitgezet onderzoek loopt helemaal niet via het WODC, en dat is ook zo gebleven na de invoering van de ministeriële regeling. Er bestaat geen zicht op de gang van zaken in deze rechtstreekse, bilaterale verhoudingen tussen vragers en aanbieders van beleidsrelevante kennis (die overigens ook lang niet altijd wetenschappelijk onderzoek behelst). In die zin bieden alle goed bedoelde en vermoedelijk ook nuttige inspanningen van de afgelopen periode altijd maar beperkt soelaas. Wie het spook van de oneigenlijke beïnvloeding van 'kennis' door 'beleid' daadwerkelijk wil

uitbannen, zal een bredere blik moeten hanteren en een ander instrumentarium moeten ontwikkelen. In plaats van de as tussen WODC-ers en commissievoorzitters staat daarvoor in de eerste plaats de as tussen de binnenkort definitief aan te stellen centrale kenniscoördinator en de decentrale onderzoekscoördinatoren, al kan zoals ik eerder betoogde het WODC allicht een belangrijke rol spelen in het breder uit- en overdragen van de eigen normenkaders, praktijken en competentievereisten.

Bijlage A. Verslag enquête onder voorzitters van begeleidingscommissies WODC-onderzoek

In april 2020 werd een enquête uitgezet onder voorzitters van begeleidingscommissies van onderzoeken die in 2018-2019 zijn begonnen. De enquête was erop gericht een beeld te krijgen van hun ervaringen met de getroffen maatregelen en de doorwerking daarvan in de gang van zaken tijdens de onderzoeksprojecten die zij begeleidden. Er is ook specifiek gevraagd naar eventuele voorvallen/incidenten inzake (oneigenlijke) invloedsoefening vanuit 'beleid' op 'onderzoek'. Met een drietal voorzitters die bij deze specifieke vraag voorvallen noemden is een aanvullend videogesprek gehouden om nader te exploreren wat er precies aan de hand was en of gedetailleerder case study onderzoek (documentanalyse, interviews met sleutelpersonen) gerechtvaardigd was. Dat bleek in geen van de gevallen nodig: een geval stamde uit de periode voor 2018 en is al uitgebreid in de onderzoeken van de drie commissies behandeld, en in de andere twee bleek er geen sprake te zijn van oneigenlijke beïnvloeding, noch van enigerlei effect op de onafhankelijkheid en integriteit van het onderzoek.

Dit rapport presenteert de bevindingen van dit deelonderzoek. Na beschrijving van achtergrondkenmerken van de respondenten, bespreek ik achtereenvolgens:

- de bekendheid met en herkenning van de rapporten van de onderzoekscommissies en de kabinetsreactie;
- het kompas waarop voorzitters bij hun werkzaamheden varen;
- waargenomen veranderingen van houding en gedrag in de begeleidingscommissies;
- andere waargenomen veranderingen in de gang van zaken rond WODC-onderzoeken en de beoordeling daarvan.

Achtergrond van de respondenten

Van de 78 voorzitters van begeleidingscommissies van projecten die in 2018-2019 zijn begonnen, vulden 60 de enquête in, waarvan 52 dat volledig deden – een zeer gezond responspercentage. Op een na alle respondenten zijn onderzoeker/hoogleraar/lector aan een universiteit of hogeschool. Allen zijn gepikt en gemazeld in WODC-onderzoek in eerdere hoedanigheden als onderzoeker of extern lid van begeleidingscommissies; een klein deel had al voor de onderzoeksperiode een of meerdere voorzittersschappen vervuld.

De rapporten van de onderzoekscommissies en de kabinetsreactie

Respondenten werd gevraagd in welke mate ze bekend waren met de rapporten die naar aanleiding van de WODC-affaire zijn verschenen; en indien zij er (enigszins of meer) bekend mee waren, in welke mate zij zich op grond van eigen ervaringen herkennen in de gestelde diagnoses en gepresenteerde aanbevelingen. 54 respondenten beantwoordden deze vragen. Voor een aanzienlijk deel (15) gold dat zij slechts in beperkte mate bekend waren met de rapporten,

bijvoorbeeld slechts uit mediaberichten. Twaalf respondenten hadden daarenboven ook de samenvattingen gelezen; nog eens 26 kende de rapporten in redelijke (17) tot hoge (9) mate.

De rapporten worden in deze kring overigens maar matig gewaardeerd. Velen zeggen zich niet of nauwelijks (23) respectievelijk slechts enigszins (13) in de conclusies van de rapporten herkennen, tegenover slechts 10 in redelijke (6) tot hoge (4) mate. De respondenten die zich niet of nauwelijks herkennen in de gestelde diagnoses en gepresenteerde aanbevelingen leggen uit dat zij zelf nooit oneigenlijke beïnvloeding hebben meegemaakt; de negatieve beoordeling van het verschijnsel 'beïnvloeding' niet delen; of juist goede ervaringen hebben gehad met een professionele en onafhankelijk onderzoek ten goede komende begeleidingscommissie. Een aantal respondenten is uitgesproken kritisch en vindt de rapporten niet overtuigend, overtrokken, respectievelijk onderling te sterk uiteenlopend in hun conclusies. Een enkeling merkt op dat nabijheid tot 'beleid' in het onderzoeksproces ook belangrijke voordelen heeft. Enkele anderen menen 'toenemende druk' te ontwaren vanuit departementale beleidsafdelingen of betrokken uitvoeringspartijen op de onderzoeksagenda, de offertetrajecten, de begeleidingscommissies en de rapportages - waarbij zij overigens dan weer melden zij zelf hun werk in onderzoeken en/of commissies altijd in onafhankelijkheid hebben kunnen verrichten.

Van de 52 voorzitters die antwoordden op de vraag of zij kennis hadden van de beleidsreactie op de rapporten was een meerderheid niet (9), nauwelijks (13) of slechts enigszins (9) op de hoogte. Drie voorzitters gaven aan in hoge mate ermee bekend te zijn, de overige 18 in redelijke mate. De oordelen over de kabinetsreactie liepen uiteen. Een kleine groep critici meent dat zij een onproductieve afstand tussen beleid en onderzoek creëert. Enkele anderen vindt dat de kabinetsmaatregelen weinig tot geen effect op de feitelijke gang van zaken zullen hebben. Een ruime meerderheid ziet de maatregelen als een zinnige manier om de broodnodige onafhankelijkheid van het WODC te waarborgen respectievelijk als nuttige symboolpolitiek die in ieder geval de beeldvorming ten goede komt.

Kaders, opstelling en gedrag

Respondenten werd gevraagd om op een schaal van *niet* tot *in zeer sterke mate* in welke mate zij een van de volgende normatieve kaders als uitgangspunt voor hun optreden als voorzitter hanteren:

- a) generieke wetenschappelijke of professionele normen van goed onderzoek en wetenschappelijke integriteit,
- b) de Gedragscode wetenschappelijke integriteit van KNAW, NWO, VSNU e.a.,
- c) Het 'Protocol WODC 2016',
- d) de Wegwijzer begeleidingscommissies WODC,
- e) de uitkomsten/aanbevelingen van de 'WODC-onderzoekscommissies',

Op twee respondenten na geeft iedereen aan zich in sterke tot zeer sterke mate te baseren op geïnternaliseerde generieke normen. Twee derde koerst daarnaast enigszins of meer op de Gedragscode en de Wegwijzer. De aanbevelingen van WODC-commissies door enkelen in hoge

mate als norm gehanteerd, terwijl velen dat juist in het geheel niet doen. Het Protocol WODC 2016 wordt opvallend genoeg van alle documenten het minst gebruikt: de meerderheid vaart hier niet of nauwelijks op, al zijn er toch nog 12 respondenten die aangeven zich hier in (zeer) sterke mate op te baseren. De grote meerderheid van de respondenten gaf aan ten minste twee van de genoemde 'kompassen' te hanteren; een klein deel zelfs op vier of vijf. Als een respondent slechts één kompas daadwerkelijk zei te hanteren, waren dat in alle gevallen de eigen generieke normen. Al met al is het beeld tamelijk diffuus. De voorzitters lijken zich in hun werkzaamheden altijd te laten leiden door hun geïnternaliseerde normen, vaak aangevuld met de Gedragscode en/of de Wegwijzer, soms met de uitkomsten van de commissies, en slechts in een van de vijf gevallen met het Protocol.

Respondenten werd daarnaast gevraagd of zij sinds de publiciteit en de daaropvolgende onderzoeken en beleidsmaatregelen hun eigen opstelling en gedrag in de begeleidingscommissie(s) van WODC-onderzoeken hebben aangepast. Een krappe meerderheid (28 van 53) beaamt dat dit in het geheel niet het geval was, terwijl nog eens 15 zeiden enigszins of incidenteel hun opstelling en gedrag te hebben aangepast. Slechts 6 voorzitters gaven aan dat zij zich in belangrijke mate hebben aangepast. Ongeveer de helft van de 'niet-aanpassers' zegt dat hij/zij altijd al gespitst was op het bewaken van de onafhankelijkheid van het onderzoek en de onderzoekers, dat zij voor de affaire ook al de toen bestaande spelregels naleefden, en dat in hun begeleidingscommissies de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek als vanzelf buiten kijf stond.

De 'aanpassers' zeggen vooral meer alert te zijn geworden op mogelijke beïnvloeding of de schijn daarvan. Zij zijn explicieter geworden in het aanstippen van het belang van onafhankelijkheid tijdens begeleidingscommissievergaderingen, het verduidelijken van ieders verantwoordelijkheden, of het uitnodigen van de leden om elke mogelijke of vermoede misstand te melden. Iemand legt uit dat de affaire heeft geleid tot meer externe steun voor de onafhankelijke positie van de onderzoekers, met name tegenover de aanvrager. Eén respondent zegt JenV-leden van de commissie wanneer nodig sneller af te kappen. Een ander roert zich meer in vragen rondom waarheidsvinding, traceerbaarheid van onderzoek en verantwoording naar het publiek. Weer een ander bemoeit zich nu meer met redactionele veranderingen rondom de rapportage, omdat onderzoekers hiervoor expliciet instemming van de begeleidingscommissie vragen. Ook noemt een aantal voorzitters dat zij langer hebben nagedacht over de vraag of ze aan de begeleidingscommissie wilden deelnemen, of incidenteel dat zelfs te hebben geweigerd.

Ervaren de voorzitters ook veranderingen in houding en gedrag van uitvoerend onderzoekers, WODC-leden, JenV-leden of externe leden van begeleidingscommissies? Voor uitvoerend onderzoekers en externe leden geldt dat circa de helft van de voorzitters aangeeft geen verandering te hebben ervaren. Van WODC-leden merken meer voorzitters enige (10) of belangrijke (11) veranderingen: nu de vraag naar hun onafhankelijkheid nadrukkelijker op tafel ligt, lijken WODC-leden zich volgens sommige voorzitters voorzichtiger op te stellen, hun onafhankelijkheid actiever te verdedigen en meer mee te denken over hoe deze beschermd kan worden.

De meest geziene verandering (n=24) betreft JenV leden, die zich volgens deze voorzitters meer bewust van de kwestie zijn, ontvankelijker zijn geworden voor gesprekken over onafhankelijkheid, en zich terughoudender opstellen. Een aanzienlijke minderheid (n=18) geeft daarentegen aan geen enkele verandering bij de JenV-leden te hebben opgemerkt, waarbij een deel stelt dat JenV-leden hun rol altijd al goed vervulden en een ander juist constateert dat JenV-leden nog steeds weinig rolbesef hebben en dat zij nog steeds proberen onderzoeksuitkomsten proberen te sturen in overeenstemming met hun 'beleidsagenda'. Dat gebeurt dan bijvoorbeeld door in weerwil van de geldende spelregels buiten het commissieverband 1-op-1 contact met onderzoekers te leggen.

Gaat het beter?

De enquête bevatte ook een aantal vragen om te inventariseren of voorzitters in de periode 2018-april 2020 expliciete pogingen tot beïnvloeding van medewerkers van het ministerie van Justitie en Veiligheid in en rond de begeleiding van WODC-onderzoek hebben ervaren, of dat zij van anderen over ongewenste pogingen hebben gehoord. Hierbij gaven zes voorzitters aan dat zij zelf zo'n ervaring hadden, en twee ervan te hebben gehoord. Deze ervaringen, de vermeende gevolgen en het al dan niet in geding komen van de deugdelijkheid van het onderzoek en de onafhankelijkheid van het WODC lichtten zij vervolgens toe met een beschrijving. Bij beschouwing van de antwoorden en mondelinge navraag in drie vervolginterviews bleek het in vrijwel alle gevallen om relatief onschuldige onhandigheden dan wel om relatief ernstige maar oudere en al in de eerdere onderzoeken behandelde casus te gaan. In een geval was er sprake van vasthoudende bescherming van databestanden, die voor langdurig uitstel van het onderzoek had gezorgd. Geconfronteerd met dit beeld heb ik geen aanleiding gezien om naar enigerlei kwestie een dieper casusonderzoek uit te voeren.

Op vragen naar hun waarneming en beoordeling van de nieuwe gang zaken rond de verhouding onderzoek-beleid op het ministerie en de positie van het WODC noemden respondenten een groot aantal zaken. De meest genoemde waren:

- toegenomen bewustzijn en alertheid op onafhankelijkheid bij alle partijen
- de uithuisplaatsing van het WODC
- het aanstellen van de nieuwe directeur met 'people skills'
- de verhelderde relatie tussen WODC en JenV
- veranderde samenstelling van begeleidingscommissie (nog maar 1 JenV-lid, extra extern lid)
- striktere omgang met conceptrapporten
- beleidsmedewerkers die sterker zijn geworden in hun rol als facilitator en informatiepartner, de WODC-medewerkers in hun wetenschappelijke houding en de externe leden in hun focus op wetenschappelijke discussies.
- beperking van contacten met onderzoekers blijft beperkt tot de commissiebijeenkomsten

- toegenomen voorzichtigheid en terughoudendheid van WODC'ers en JenV'ers

Een aantal respondenten greep deze vraag aan om te benadrukken dat er nooit een structureel probleem is geweest, en dat zeker in vergelijking met andere departementen WODC/JenV het goed doen. Ongeveer de helft van de respondenten is overwegend positief te zijn over de veranderingen, en de andere helft voornamelijk kritisch. Een aantal zegt dat situatie even 'nodig was' om de positie van het WODC weer scherp te krijgen, of benadrukt dat het WODC al heel goed doet, vergeleken met andere departementale onderzoeksprocessen. Anderen zien nog verdere verbetermogelijkheden, zoals scherpe afstemming over het opleveren en naar buiten brengen van rapporten. Een voorzitter meent dat het echte invloedsmoment helemaal aan de voorkant van het proces ligt, bij de vraagformulering, en buiten het bereik van begeleidingscommissies. Anderen steunen de veranderingen maar betwijfelen of die bij werkelijk politiek beladen onderzoeken voldoende zullen blijken om de 'diepgewortelde beïnvloedingscultuur' op het ministerie te beteugelen.

Meerdere respondenten memoreren dat de spanning tussen beleid en wetenschap onuitwisbaar is, en dat die er ook moet zijn. Vanuit die grondhouding zien zij juist het gevaar van het niet meer kunnen stellen van kritische vragen en het protocollair inperken van de discussieruimte. Een enkeling waarschuwt dat de veranderingen kunnen doorschieten en ertoe kunnen leiden dat het WODC een minder aantrekkelijke partner wordt voor opdrachtgevers en belanghebbenden.